

บทที่ ๔

วิเคราะห์กระบวนการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันตามหลักปุคคลัญญตา

การวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันตามหลักปุคคลัญญตา เป็นการศึกษาเพื่อมุ่งแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบัน โดยผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นเนื้อหาไว้ ๗ ประเด็น ได้แก่ ๑) การแสวงหาบัณฑิต ๒) การฟังคำสอน ๓) การเงี่ยโสตฟังคำสอน ๔) การจำคำสอน ๕) การพิจารณาคำสอน ๖) การปฏิบัติตามคำสอน ๗) การเผยแผ่คำสอน โดยมีอธิบายดังต่อไปนี้

๔.๑ การแสวงหาบัณฑิต

การพัฒนาพระภิกษุสงฆ์นั้น ต้องเริ่มตั้งแต่ก่อนบวช กล่าวคือ เมื่อจะบวช จักต้องรู้จักแสวงหาบุคคลที่จะมาเป็นอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ในการบวช ตลอดถึงการอบรมสั่งสอน ไม่ว่าท่านจะอยู่ใกล้หรือไกลก็ตาม ไม่ควรนำเอามาเป็นข้ออ้างเพื่อเป็นอุปสรรคขวางกั้นประโยชน์ของเรา ผู้ที่จะบวชควรคำนึงถึงผลดีผลเสียในเรื่องนี้ให้มาก เพราะเหตุว่า บุคคลผู้เป็นอุปัชฌาย์หรืออาจารย์นั้นมีอิทธิพลต่อความรู้สึทางด้านจิตใจของผู้บวชมาก หากได้อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ที่ดี ย่อมมีกำลังใจที่จะประพฤติดีปฏิบัติชอบ หากได้อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ที่ไม่ดี ย่อมขาดกำลังใจที่จะประพฤติชอบ และอาจก่อให้เกิดการกระทำความผิดต่างๆ ได้ง่าย

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่จะบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์จึงจำเป็นต้องแสวงหาอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ที่ดีให้พบก่อน โดยคุณลักษณะตามองค์แห่งกัลยาณมิตร ๗ ประการ^๑ คือ น่ารัก (ปิโย) น่าเคารพ (ครุ) น่าเจริญใจ (ภาวนีโย) รู้จักพูดให้ได้ผล (วตฺตา จ) อดทนต่อถ้อยคำ (วจนฺทฺขโม) แกล้งเรื่องเล็กน้อยได้ (กมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา) ไม่ชักนำในทางที่ผิด (โน จฏฺฐาเน นิโยชเย) เมื่อพบแล้ว ฟังถือท่านเป็นอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ เพื่อรับคำแนะนำ พร่ำสอน ตักเตือนต่อไป

เมื่อแสวงหาบัณฑิตจนพบแล้ว สิ่งที่สำคัญ คือ ควรอยู่กับท่าน หรืออยู่ใกล้ชิดกับท่าน ยิ่งภายในวัดเดียวกันท่านได้ยิ่งดี ไม่ควรไปอยู่กับผู้อื่นหรืออยู่ห่างไกลจากท่าน การอยู่ใกล้กับ

^๑ อ.สุตฺตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

อุปัชฌาย์อาจารย์ผู้เป็นบัณฑิตจะมีโอกาสได้รับประโยชน์มากกว่า เพราะได้พบเห็นปฏิบัติ กิริยามารยาท รวมถึงการได้ยินได้ฟังคำแนะนำพร่ำสอน ตักเตือน ชี้โทษ และที่สำคัญคือการได้ อนุเคราะห์รับใช้ท่านตามหน้าที่ของศิษย์ที่ดี ซึ่งประโยชน์ที่จะตามมา คือ เป็นเหตุให้เกิดความเจริญใจ นำเคารพนับถือ และยินดีที่จะเอาท่านเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต

ตามพระวินัยแสดงวิธีการอยู่กับอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ด้วยการให้ถือนิสัย^๒ ในท่าน เอาใจ ใส่ดูแลท่านด้วยดีตามหลักอุปัชฌาย์วัตร^๓ หรือ อาจารย์วัตร^๔ ตั้งแต่เริ่มต้นนอน ให้ถวายน้ำล้างหน้า ไม่ชำระฟัน การเก็บและปูอาสนะ อาหาร น้ำดื่ม น้ำใช้ ผ้าห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เป็นต้น จะเห็นได้ว่า การอนุเคราะห์ เป็นการเอาใจใส่ดูแลเกี่ยวกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ประการ ซึ่งอยู่ในชีวิตประจำวันของเรานั้นเอง

สรุปได้ว่า การพัฒนาพระภิกษุสงฆ์นั้น ต้องเริ่มจากการฝึกหัดให้เป็นผู้รู้จักแสวงหาหรือ เลือกรับบุคคล โดยเว้นจากคนพาลหรือคนชั่วทั้งหลาย คบหาสมาคมกับท่านผู้เป็นบัณฑิต หรือคน ดีมีศีลธรรม ซึ่งผู้มีคุณสมบัติแห่งกัลยาณมิตรทั้ง ๗ ประการ มีนารัก นำเคารพ เป็นต้น แล้วพยายาม ไปมาหาสู่ อยู่ใกล้ชิด พิจารณาหรือสังเกตวัตรปฏิบัติหรือปฏิบัติของท่าน ตลอดถึงการไม่ลืมที่ จะต้องอนุเคราะห์บำรุงท่านด้วยดี ในฐานะที่ท่านเป็นศิษย์ เพื่อประโยชน์แก่การรับความรู้จากท่าน แล้วนำมาฝึกหัดพัฒนาตนให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

๔.๒ การฟังคำสอน

เมื่อแสวงหาบัณฑิตซึ่งเป็นแหล่งความรู้พบแล้ว ได้อยู่ใกล้ชิด และทำการอนุเคราะห์รับใช้ ท่านแล้ว การพัฒนาในขั้นต่อไป คือ การรับความรู้จากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ผู้เป็นบัณฑิตนั้น

การรับวิชาความรู้ มีประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งชีวิต ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย คนจะพูดเป็น กินเป็น จะรู้จักหรือเข้าใจ และสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้เพราะมีความรู้ ด้วยเหตุนี้ วัตถุประสงค์ของการคบหาสมาคมกับบัณฑิต คือ ความรู้ เพราะบัณฑิตเป็นแหล่งความรู้ที่ยิ่งใหญ่ เมื่อบุคคลใดได้พบกับบัณฑิตจึงเท่ากับพบแหล่งความรู้ที่ยิ่งใหญ่ ฉะนั้น สิ่งที่สำคัญคือ ทำอย่างไร เราจึงจะได้ความรู้จากท่าน

^๒ คูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๗/๑๐๓.

^๓ คูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖/๘๒-๘๓.

^๔ คูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๔-๗๘/๑๐๒-๑๑๒.

วิธีการที่จะได้มาซึ่งความรู้ทั้งหลาย เรียกว่า การศึกษา หรือ การเรียนรู้ ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี แม้ว่า ในหลักปุคคลัญญุตานัน พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงวิธีการรับความรู้ไว้เพียง การฟัง อย่างเดียวก็ตาม แต่พึงเข้าใจว่า ทรงแสดงไว้เพื่อให้ทราบว่า การฟัง เป็นวิธีการรับความรู้วิธีหนึ่งที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไป แต่การรับความรู้จริงๆ นั้น สามารถทำได้ถึง ๖ วิธี คือ การดู การฟัง การดม การลิ้ม การกระทำ และการคิด โดยใช้อายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นอุปกรณ์ในการแสวงหาความรู้ เพราะเป็นอุปกรณ์ที่ติดมากับตัวอยู่แล้ว เพียงแต่รู้จักใช้ให้เป็นเท่านั้น ซึ่งในการศึกษาหรือรับความรู้จากบัณฑิตนั้น ในที่นี้ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการรับความรู้ไว้ ๖ วิธี ดังนี้

วิธีที่ ๑ ใช้ตาดูหรือสังเกต การศึกษาเรียนรู้จากบัณฑิตนั้น ไม่ใช่เพียงแค่ไปฟังท่านพูดหรือขอให้ท่านสอนด้วยปากอย่างเดียวเท่านั้น ยังสามารถรับความรู้โดยใช้ตาดูหรือสังเกตก็ได้ การดู จะช่วยให้เรามองเห็นความรู้ในส่วนหยาบ ซึ่งเห็นได้ด้วยตาเนื้อ แต่การสังเกต จะช่วยให้เรามองเห็นความรู้ในส่วนที่ละเอียดยิ่งขึ้น ซึ่งละเอียดมากกว่าตาเนื้อจะเห็นได้ ได้แก่ อรรถาธิบาย ความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมเป็นต้น ดังเช่น พระสารีบุตรเถระ เป็นตัวอย่าง เมื่อครั้งที่ท่านยังบวชเป็นปริพาชกอยู่ในสำนักของอาจารย์สัทธชัย วันหนึ่ง ท่านเห็นพระอัสสชิเดินรับบิณฑบาตอยู่ แต่เมื่อสังเกตดูอากัปกิริยาการสำรวมอินทรีย์ของพระอัสสชิแล้ว เชื่อมั่นว่า พระอัสสชิเป็นผู้มีคุณธรรมอย่างแน่นอน จึงหาโอกาสที่จะเข้าไปสนทนาด้วย ซึ่งก็ไม่ทำให้ท่านผิดหวังเลย ท่านได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิและบรรลุโลกุตระธรรมเป็นพระอริยบุคคลชั้น โสดาบัน^๕ นี่คือประโยชน์ของการแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการดูและการสังเกต

ดังนั้น การอยู่กับอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ ผู้เป็นศิษย์พึงดูและสังเกตที่ปฏิบัติ คือ ความประพฤติและกิริยามารยาทต่าง ๆ ของท่าน ว่าเป็นอย่างไรบ้าง จากอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และอิริยาบถย่อย เช่น การนุ่งห่มผ้า การขบฉันภัตตาหาร การดื่ม การเจรจา เป็นต้น เพื่อที่เราจะนำไปเป็นแบบอย่างหรือเป็นแนวทางฝึกหัดตนให้เจริญงอกงามต่อไป เนื่องจากความรู้บางอย่างไม่อาจอธิบายให้เข้าใจด้วยคำพูดได้ แต่สามารถรู้และเข้าใจได้ด้วยการทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง ทั้งนี้ การที่อุปัชฌาย์อาจารย์บางท่านไม่ค่อยสอนด้วยปาก หรือสอนบ้างก็น้อย แต่ประพฤติปฏิบัติชอบให้เห็นเป็นแบบอย่างนั้น ผู้เป็นศิษย์ควรเข้าใจว่านั่นเป็นวิธีการสอนอย่างหนึ่งที่เป็นอุบายในการฝึกหัดพัฒนาการรับความรู้ของศิษย์ไปในตัว ซึ่งจะช่วยให้ศิษย์มีพัฒนาการในการรับความรู้ได้ดียิ่งขึ้น

^๕ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒-๗๔.

วิธีที่ ๒ ใช้หูฟัง การแสวงหาความรู้จากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์นั้น การฟัง นับเป็นวิธีการรับความรู้วิธีหนึ่งที่สามารถทำได้ง่าย โดยใช้หูฟังเสียงที่ท่านพูดเท่านั้น ซึ่งเป็นวิธีการรับความรู้ที่ใช้กันโดยทั่วไป

อนึ่ง การรับความรู้จากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์นั้น ผู้เป็นศิษย์ไม่ควรคิดเพียงแต่การที่ท่านอบรมสั่งสอนเราโดยตรงอย่างเป็นกิจลักษณะเท่านั้น แต่ควรเข้าใจว่า แม้คำที่ท่านสอนคนอื่นก็ย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อเราได้เช่นกัน ด้วยเหตุผลที่ว่า บางครั้งท่านอาจสอนเราโดยตรง แต่บางครั้งท่านอาจสอนเราโดยอ้อม เช่น พูดกับคนอื่น แต่ประสงค์ให้เราได้ยิน เป็นต้น ไม่ว่าท่านจะสอนเราหรือสอนคนอื่นอย่างไรก็ตาม หากเราตั้งใจแน่วแน่ไว้ว่า ทุกครั้งหรือทุกคำที่ท่านพูด คือประโยชน์ของเรา ซึ่งรวมไปถึงคำแนะนำ คำว่ากล่าวตักเตือน คำคำเหน็ดเหนื่อย หรือคำสั่งห้ามไม่ให้เราทำอย่างนั้นอย่างนี้ หรือคำสั่งที่ใช้ให้เราทำงานต่าง ๆ ด้วย เป็นต้น ว่า ล้วนเป็นคำพราสอนของท่านที่หวังดีต่อเราทั้งสิ้น เช่นนี้ เราย่อมได้รับประโยชน์คือความรู้จากท่านอย่างหาที่สุคติมิได้

วิธีที่ ๓ ใช้จมูกดม การแสวงหาความรู้จากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ผู้เป็นบัณฑิตนั้น การดมกลิ่น นับเป็นวิธีการแสวงหาความรู้วิธีหนึ่ง ที่ไม่อาจจะรับรู้ได้โดยการดูด้วยตา หรือการฟังเสียงด้วยหู ซึ่งดูเหมือนว่าจะไม่ค่อยได้ใช้สักเท่าไร แต่ก็ไม่ควรละเลยหรือมองข้ามไปเสีย อาจมีความจำเป็นต้องใช้ในบางโอกาส เช่น กลิ่นของอาหาร ตลอดถึงสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้น

วิธีที่ ๔ ใช้ปากพูด ซึ่งในที่นี้หมายถึงการใช้ปากแสวงหาความรู้จากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ การแสวงหาความรู้โดยการใช้ปากนี้สำคัญมาก หลายคนอาจมองข้ามไปเสีย เข้าใจว่าไม่จำเป็น จึงมองไม่เห็นคุณค่าของการใช้ปาก ตัวอย่างเช่น การไต่ถาม เป็นเหตุปัจจัยให้ได้ความรู้ใหม่เพิ่มขึ้น ถ้ามองถึงเรื่องที่ยังไม่รู้ เพื่อให้รู้ หรือถามประเด็นที่มีข้อสงสัย เพื่อความกระจ่างแจ้ง ตลอดถึงการทวนถามเรื่องที่รู้อยู่แล้ว เพื่อความถูกต้องชัดเจน ดังนี้ เป็นต้น ล้วนแต่เป็นการใช้ปากแสวงหาความรู้ทั้งสิ้น

วิธีที่ ๕ ใช้กายกระทำ การแสวงหาความรู้จากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ผู้เป็นบัณฑิตนั้น การกระทำ นับว่ามีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าวิธีอื่นเลย ซึ่งในที่นี้หมายถึงการฝึกหัดทำตามคำสอนของท่าน หรือแม้กระทั่งการช่วยท่านทำงานต่างๆ เพื่อสัมผัสหรือทดลองฝึกหัดทำด้วยตนเอง วิธีนี้จะช่วยให้ได้ความรู้ในส่วนที่ละเอียดลึกซึ้งไปกว่าการพูดให้ฟัง หรือไม่เหมาะที่จะบอกให้ทราบล่วงหน้าด้วยการพูด เนื่องจากรู้แล้วไม่ก่อให้เกิดการพัฒนาใดๆ ขึ้นมา จำเป็นต้องให้ศิษย์เข้าถึงด้วยการฝึกหัดหรือด้วยประสบการณ์ด้วยตนเองโดยตรง ซึ่งจะช่วยให้ได้ทั้งความรู้และทักษะที่มากและลึกซึ้งยิ่งกว่าการสอนด้วยวิธีอื่น นับเป็นการศึกษาแบบภาคปฏิบัติโดยตรง

ด้วยเหตุนี้ ผู้เป็นศิษย์จึงไม่ควรประมาทหรือมองข้ามไปว่า การที่อุปัชฌาย์หรืออาจารย์สั่งหรือใช้ให้เราทำงานต่างๆ เป็นความทุกข์ยากแก่ตน เรามาอาศัยท่านเพื่อรับคำพร่ำสอนเท่านั้น ดังนั้นเป็นต้น จึงไม่ควรเกียจคร้านเบื่อง่ายและเข้าใจไปว่าท่านไม่สอนเรา แต่ใช้ให้เราทำงาน ควรใส่ใจและรับทำงานจากท่านด้วยดี โดยหัดคิดว่าท่านกำลังให้ความรู้ต่อเราด้วยวิธีการให้ทำงาน หากคิดได้ดังนี้ ย่อมได้รับประโยชน์คือความรู้จากท่านเป็นทวีคูณ

วิธีที่ ๖ ใช้ใจคิดหรือพิจารณา การแสวงหาความรู้จากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์ผู้เป็นบัณฑิต นั้น การคิดพิจารณา นับเป็นวิธีแสวงหาความรู้อีกวิธีหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของการศึกษาทั้งหมดก็ได้ ทั้งทางโลกและทางธรรม เพราะเป็นการใช้ปัญญาคลั่งกรองความรู้ที่ได้มาจากภายนอกทั้ง ๕ ช่องทาง ทั้งที่ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ดม ได้ได้ถาม และด้วยการฝึกหัด ภาระงานต่างๆ ควรนำมาคิดพิจารณาหาเหตุผลทั้งหมด ว่ามีความหมายอย่างไร เหตุใดท่านจึงกล่าวอย่างนั้น มีจุดประสงค์เพื่ออะไร มีผลดีหรือผลเสียอย่างไร เมื่อนำมาปฏิบัติตามเช่นนั้นแล้วจักเป็นเช่นไร เป็นต้น ด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ ย่อมสามารถรู้และเข้าใจว่า สิ่งใดถูกหรือผิด ควรหรือไม่ควรเป็นคุณหรือเป็นโทษ และควรปฏิบัติอย่างไรจึงจะถูกต้องเหมาะสม เป็นคุณมากกว่าโทษ เป็นต้น

ดังนั้น การรับความรู้จากท่านผู้เป็นบัณฑิต คือ อุปัชฌาย์หรืออาจารย์นั้น จึงไม่ใช่การฟังเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่หมายถึงทุกอย่างที่สามารถรับรู้ได้ทางอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ สิ่งที่สำคัญ คือ ต้องมีความใฝ่รู้ ตั้งใจหรือมุ่งหวังอย่างแรงกล้า เพื่อศึกษาเรียนรู้ตลอดเวลา ไม่ไคร่รอให้ท่านสอนด้วยปากเท่านั้น ให้ตั้งเจตนาเอาไว้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เราพบเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส ได้กระทำ และได้คิดพิจารณาจากบัณฑิต ซึ่งไม่ว่าท่านจะแนะนำ พร่ำสอน ว่ากล่าว ตักเตือน แก่เราโดยตรงหรือแก่ผู้อื่นก็ตาม คือ สิ่งที่ท่านสอนเรา เมื่อเราตั้งใจใฝ่รู้เอาไว้แบบนี้ เราจะได้ความรู้จากท่านตลอดเวลา ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการนำมาฝึกหัดพัฒนาตนให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นต่อไป

๔.๓ การเจียโสตฟังคำสอน

การฟังคำสอนจากอุปัชฌาย์หรืออาจารย์นั้น นับว่าเป็นการรับสิ่งที่ดีเข้ามาในตัวเรา แต่ก็ใช่ว่าจะเป็นเรื่องดีหรือทำให้เรามีความรู้มากเสมอไป ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับผู้ฟังเองด้วย ว่าจักสามารถมองเห็นสิ่งที่ดีจากคำสอนนั้นหรือไม่ และมากน้อยอย่างไร ฉะนั้น สิ่งที่สำคัญในขั้นตอนของการฟังคำสอน ที่จะช่วยให้การรับความรู้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น คือ การเจียโสตฟังคำสอน หมายถึง มีความฉลาด มีเทคนิควิธีการ หรือมีอุบายในการรับความรู้จากบัณฑิต ซึ่งมีวิธีการดังนี้

๑) ตั้งเจตนาไว้ดี

เจตนา คือ ความตั้งใจ^๖ เป็นสิ่งที่สำคัญมากสำหรับการทำทุก ๆ อย่าง รวมทั้งการฟังคำสอนด้วย เนื่องจากเจตนาเป็นตัวกำหนดทิศทางว่าจะเป็นไปได้ในทางใด ดีหรือชั่ว เป็นกุศลหรืออกุศล เป็นต้น ฟังเรื่องเดียวกัน แต่เข้าใจไม่เหมือนกัน ดังนั้น การเป็นผู้รับความรู้ที่ดีจึงต้องตั้งเจตนาไว้ดี ถ้าตั้งเจตนาไว้ไม่ดี เป็นอกุศล มองในแง่ลบ หรือจ้องจับผิดผู้สอน เป็นต้น แม้ว่าผู้สอนจะสอนดีอย่างไรก็ตาม ย่อมมองไม่เห็นสิ่งที่ดี และไม่อาจเข้าใจเรื่องนั้น ได้อย่างถูกต้อง มีแต่จ้องเข้าใจผิด และนำมาซึ่งทุกข์และโทษนานาประการ ส่วนการตั้งเจตนาไว้ดี เป็นกุศล หวังประโยชน์คือความรู้ความเข้าใจ ย่อมได้พบเห็นและได้รับสิ่งที่ดี เป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

การฟังไม่เป็น ไม่ฉลาดในการฟัง หรือตั้งใจไว้ไม่ดี นอกจากจะไม่เป็นประโยชน์แล้ว ยังอาจก่อให้เกิดทุกข์โทษหรือความเดือนร้อนนานาประการได้ ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของมาคันทียพราหมณ์ ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ซึ่งตรัสถึงสังขารของร่างกายว่า “เรามีได้มีความพอใจในเมถุน เพราะเห็นนางคันหา นางอรดี และนางราคา ไฉนเล่า จักมีความพอใจเพราะเห็นธิดาของท่านนี้ ซึ่งเต็มไปด้วยมูตรและกรีส เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องธิดาของท่านนี้ แม้ด้วยเท้า”^๗

เมื่อพระพุทธองค์แสดงจบ บิดาและมารดาของนางสำเร็จประโยชน์ ได้บรรลุนาคามีผล แต่นางมาคันทียา เข้าใจว่าตนถูกด่า เกิดความโกรธแค้นและอาฆาตพยาบาท ภายหลังเมื่อไม่ได้โอกาสแก้แค้นต่อพระพุทธเจ้าโดยตรงได้ จึงใช้วิธี “ตีวัวกระทบคราด” คือ โกรธคนหนึ่งแต่ทำอะไรเขาไม่ได้ โพล่ไปปรังควานอีกคนหนึ่งที่เกี่ยวข้อง และตนสามารถทำได้” กล่าวคือ ทำการเผาพระนางสามาวดีพร้อมด้วยบริวารทั้งอีก ๕๐๐ เพื่อหวังให้พระพุทธเจ้าเป็นทุกข์เนื่องจากพระนางสามาวดีเป็นพุทธสาวิกาของพระองค์ ซึ่งในที่สุดก็ถูกจับได้และถูกลงอาญาอย่างแสนสาหัสจนถึงแก่ความตาย นี่เป็นอุทาหรณ์ซึ่งแสดงให้เห็นถึงโทษที่เกิดจากการไม่รู้จักฟัง หรือฟังไม่เป็น ย่อมนำความเดือนร้อนมาให้ในภายหลัง

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒๑.

^๗ คูรยละเอียดใน พ.ร. (ไทย) ๔๐/๑๕/๒๖๕-๓๐๔, พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๒๖๕-๓๐๔.

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๔๖๗.

๒) มีใจจดจ่อ

การรับความรู้ที่ดี นอกจากจะต้องตั้งเจตนาให้ดีแล้ว การเอาใจจดจ่อเฉพาะหน้าต่อการรับความรู้ที่เข้ามาทางอายตนะภายนอกทั้ง ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญมาก หากผู้รับไม่สนใจไปทางอื่นเสีย เอาใจจดจ่อต่อการรับรู้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งช่วยให้การรับข้อมูลต่างๆ เป็นไปอย่างต่อเนื่อง และสามารถเก็บสาระสำคัญได้ทั้งหมด โดยไม่พลาดโอกาสสำคัญ

๓) รู้จักจับใจความ

การจับใจความ จัดว่าเป็นเทคนิคสำคัญอีกประการหนึ่งในกระบวนการรับความรู้ ซึ่งเป็นความสามารถเฉพาะตัว ที่ช่วยให้การรับความรู้มีศักยภาพ และเป็นอุปการะต่อการจดจำได้ง่ายยิ่งขึ้น เนื่องจากคนเราไม่สามารถจดจำสิ่งต่าง ๆ ที่ฟังไว้ได้ทั้งหมดทุกคำ แต่สามารถที่จะรู้และจำสาระสำคัญต่าง ๆ ได้ ด้วยการจับใจความ โดยสรุปเพียงสั้น ๆ แต่ให้ได้ใจความหรือข้อคิดอันเป็นสาระสำคัญของเรื่องนั้นไว้อย่างครอบคลุม เข้าใจง่าย และจดจำได้ง่าย ดังเรื่องที่ถูกอุปติสสปริพาชกฟังธรรมจากพระอัสสชิ เป็นตัวอย่าง ความว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^๕ เมื่อกล่าวจบ อุปติสสก็มีความเข้าใจและบรรลุโศคาปัตติผลทันที นี่คือ ประโยชน์ของการรู้จักจับใจความเป็น

๔) มีความเคารพต่อผู้สอน

การรับความรู้ที่ดีนั้น นอกจากจะตั้งเจตนาไว้ดี มีใจจดจ่ออย่างต่อเนื่อง และจับใจความให้ได้แล้ว สิ่งที่สำคัญซึ่งเป็นหัวใจของการรับความรู้ คือ จักต้องมีความเคารพต่อผู้สอนด้วย เพราะการเคารพเป็นเครื่องบังชี้ให้ผู้สอนเห็นว่า ผู้ฟังมีศรัทธาเชื่อมั่นต่อผู้สอน ยินดีหรือเต็มใจต้องการที่จะรับความรู้จริง ๆ ซึ่งจะส่งผลให้ผู้สอนเห็นความสำคัญในตัวของผู้ฟัง เต็มใจถ่ายทอดความรู้อย่างเต็มที่ ก่อให้เกิดการแสดงความเคารพต่อผู้สอนนั้น หากเป็นพระภิกษุสงฆ์ด้วยกัน สามารถทำได้ดังนี้

ก) ก่อนที่ท่านจะสอน ในกรณีที่นั่งกับพื้น เมื่อท่านเดินเข้ามา ฟังแสดงความเคารพด้วยการนั่งคุกเข่าประนมมือ ครั้นเมื่อท่านเข้านั่งประจำที่แล้ว ฟังกราบ ๓ ครั้ง เมื่อกราบแล้วยังไม่ควรนั่งราบกับพื้นในทันที ควรรอให้ท่านบอกอนุญาตก่อน จึงกล่าวขอบคุณแล้วค่อยนั่งได้

^๕ ดูรายละเอียดใน วิ.มहा. (ไทย) ๔/๖๐/๓๒-๓๔.

ส่วนในกรณีที่นั่งกับเก้าอี้ เมื่อท่านเดินเข้ามา พึงแสดงความเคารพด้วยการลุกขึ้นยืน ประนมมือ ครั้นเมื่อท่านเข้าประจำที่และพร้อมที่จะรับไหว้ พึงไหว้ เมื่อไหว้แล้วยังไม่ควรนั่งก่อน ท่าน ต้องรอให้ท่านนั่งก่อน แล้วจึงค่อยนั่งในภายหลัง

ข) ในขณะที่ท่านกำลังสอน จักต้องไม่แสดงกิริยาอาการที่ไม่เคารพ เช่น ตีตนเสมอท่าน พยายามทำให้ท่านเห็นว่าตนมีความรู้ความสามารถมากกว่า เป็นต้น และไม่กล่าววาจาใด ๆ ที่ ก้าวร้าว หยาบคาย เช่น คำหยาบ สบประมาท ล้อเลียน เลียนเสียง เป็นต้น

ค) เมื่อท่านสอนเสร็จแล้ว ในกรณีที่นั่งฟังกับพื้น พึงแสดงความเคารพด้วยการนั่งคุกเข่า ประนมมือกล่าวคำขอบคุณ แล้วกราบ ๓ ครั้ง ส่วนในกรณีที่นั่งฟังกับเก้าอี้ พึงแสดงความเคารพ ด้วยการลุกขึ้นยืนประนมมือกล่าวคำขอบคุณ แล้วไหว้ ๑ ครั้ง ครั้นแสดงความเคารพแล้วยังไม่ควร นั่งลงหรือเดินไปไหนก่อน ควรรอให้ท่านเดินออกนอกห้องไปก่อน จากนั้น จึงค่อยนั่งหรือทำอย่างอื่นได้ จึงจะเป็นการเหมาะสมกว่า

๕) มีมารยาทในการฟังที่ดี

การเป็นผู้ฟังที่ดีนั้น ไม่ควรมองข้ามมารยาทเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปเสีย คิดว่าไม่จำเป็น หรือไม่มีประโยชน์อะไร เพราะเป็นเครื่องอบรมจิตใจให้มีนิสัยละเอียดถี่ถ้วน เมื่อมีนิสัยละเอียดถี่ถ้วนแล้วย่อมสามารถพิจารณาคำสอนได้ละเอียดยิ่งขึ้น เป็นเหตุให้ความรู้ที่ได้นั้นมีความกว้างไกล และลึกซึ้งยิ่งขึ้น การฝึกมารยาทในการเป็นผู้ฟังที่ดี เช่น

ก) การเป็นผู้ฟังหรือผู้รับความรู้ที่ดีนั้น จักต้องคำนึงถึงเวลาเป็นสำคัญด้วยว่า ควรทำอย่างไรในเวลาใดบ้าง ตัวอย่างเช่น การเข้าฟังหรือเข้าห้องเรียน ผู้รับฟังจักต้องไปรอท่านก่อน ไม่ควรให้ท่านไปรอเรา เพราะการไปรอท่านนั้น แสดงถึงความตั้งใจจริงและพร้อมที่จะรับความรู้ ซึ่งเป็นมารยาทที่ดีอีกด้วย

ข) ในขณะที่ผู้สอนกำลังสอนอยู่ ไม่ควรทำเรื่องอื่น เช่น สนทนากัน ทำการบ้านหรือ งานของวิชาอื่น เป็นต้น เพราะเป็นการไม่ให้ความเคารพเกรงใจต่อผู้สอน ควรแสดงอาการให้ผู้สอนเห็นว่าตนมีความสนใจต่อการรับความรู้ เช่น ไม่ก้มหน้าอย่างเดียว หรือมองไปแต่ทางอื่น เป็นต้น ควรสบตาผู้สอนบ้างตามโอกาสอันควร

ค) เมื่อมีความสงสัยเกิดขึ้นในขณะที่ท่านกำลังสอน ไม่ควรเอ่ยปากถามท่านในทันที ควรพิจารณาหาโอกาสที่เหมาะสม แล้วแสดงอาการเพื่อขอโอกาสก่อน เมื่อท่านให้โอกาสแล้วจึง ลุกขึ้นยืนถามข้อสงสัยดังกล่าวได้

ง) เมื่อจะออกนอกห้องในขณะที่ท่านกำลังสอนอยู่ พึงขออนุญาตก่อน เมื่อได้รับ อนุญาตแล้วจึงกล่าวคำขอบคุณแล้วค่อยออกไปได้ หากยังไม่ได้รับอนุญาตก็ยังไม่ควรไป ครั้นเสร็จ

ธุระแล้วควรรีบกลับเข้าห้องเรียนดังเดิม แต่ก่อนจะเข้าห้องเรียน ควรยืนให้ผู้สอนเห็น แล้วกล่าวคำขออนุญาตเข้าห้องเรียน หากท่านยังไม่ได้เอ่ยปากอนุญาตก็ยังไม่ควรเข้า ต่อเมื่อท่านอนุญาตแล้วจึงกล่าวคำขอบคุณแล้วเดินเข้าห้องด้วยอาการสำรวม

การมีมารยาทที่ดี ดังกล่าวมานี้ เป็นเพียงบางส่วนที่ยกมาเป็นตัวอย่างให้เห็นว่า เป็นสิ่งที่ควรฝึกหัดพัฒนา ซึ่งเมื่อฝึกหัดพัฒนาได้แล้ว สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับกรณีอื่น ๆ ได้ทั้งหมด เช่น การฟังปาฐกถาหรือเข้าร่วมการอบรมเนื่องในโอกาสต่าง ๆ เป็นต้น โดยคำนึงถึงความเหมาะสมกับกรณีนั้น ๆ เป็นหลักสำคัญ

สรุปในข้อที่ ๔.๓ ว่า การรับความรู้ที่ดีและมีประโยชน์ เป็นไปเพื่อความเจริญงอกงามนั้น ผู้รับจักต้องรู้จักและมีอุบายวิธีในการรับความรู้ให้ถูกต้องเหมาะสม โดยการตั้งเจตนาไว้ดี มีใจเป็นกุศล หวังประโยชน์จากการฟังด้วยดี มีใจจรดจ่อต่อการฟังอย่างต่อเนื่อง ฉลาดในการจับใจความหรือสาระสำคัญให้ได้ มีความเคารพต่อผู้สอนอย่างแท้จริง ตลอดถึงการมีกิริยามารยาทอันดีงามด้วย จะช่วยให้การรับความรู้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และเป็นอุปการะในการนำไปปฏิบัติเพื่อพัฒนาชีวิตให้เจริญงอกงามต่อไป

๔.๔ การทรงจำคำสอน

เมื่อรู้จักวิธีการรับความรู้ที่ดีแล้ว ขั้นตอนการพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อไป คือ การบันทึกความรู้ เพื่อเก็บรักษาความรู้อันมีค่า ที่ทำการแสวงหามาด้วยความเพียรพยายามนั้น ให้คงอยู่ มิให้เสื่อมคลายหรือสูญเสียไปจากเรา ซึ่งสามารถกระทำได้หลายวิธี แต่ในที่นี้ผู้วิจัยกำหนดวิธีการบันทึกความรู้พอเป็นแนวในการนำไปฝึกหัดพัฒนา ๓ วิธี ดังนี้

วิธีที่ ๑ การท่องจำ การท่องจำเป็นวิธีการบันทึกความรู้ไว้ภายใน ซึ่งไม่ได้อาศัยอุปกรณ์จากภายนอกมาช่วยจำ แต่ใช้ความสามารถเฉพาะตัวเป็นสำคัญ บุคคลใดจำสิ่งต่าง ๆ ได้มากและแม่นยำ ย่อมมีข้อมูลความรู้มาก เมื่อมีข้อมูลความรู้มาก ย่อมได้โอกาสในการทำงานนั้น ๆ ได้ดีกว่า สะดวก รวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ เพราะสามารถนำความรู้ที่ได้จากการจำออกมาใช้ได้ทันที โดยไม่ต้องวิ่งหาตำราหรือเที่ยวไปถามผู้อื่น (ซึ่งไม่มีใครมาคอยตอบปัญหาเราตลอดเวลาหรือทุกครั้งได้) ทำให้ลดการสิ้นเปลืองทั้งเวลาและทุนทรัพย์ลงได้มาก

พระพุทธศาสนามีสุภาษิตที่กล่าวถึงการท่องบททวนเอาไว้ว่า อสขุฆายมลา มนฺตา แปลว่า มนต์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน^{๑๑} จะเห็นได้ว่า สุภาษิตบทนี้กล่าวถึงความสำคัญของการ

^{๑๑} อก.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๔๑.

ท่องบทพจนมณฑ์ทั้งหลายที่ศึกษาเล่าเรียนมาแล้ว ว่าหากไม่ท่องบ่นสาธยายอย่างสม่ำเสมอ ย่อมถึง
ความเลื่อมสูญไปจากเราได้ แต่จักไม่เลื่อมหายไปเพราะมีการสาธยายอยู่เป็นประจำ

คำว่า สาธยาย คือ การท่อง, การสวด^{๑๑} เป็นการทบทวนวิชาความรู้ที่ได้ยินได้ฟังหรือ
ศึกษาเล่าเรียนมาแล้ว ให้คล่องปากขึ้นใจ จนเกิดความมั่นคง ไม่หลงลืม เมื่อจะใช้เวลาใดก็สามารถ
ระลึกถึงและนำออกมาใช้ได้ทุกเวลา เพราะการท่องทบทวน ช่วยให้ความรู้เก่าที่มีอยู่แล้ว มีความ
มั่นคงยิ่งขึ้น

พระภิกษุสงฆ์ในสมัยพุทธกาล เมื่อได้ฟังธรรมหรือเรียนธรรมจากพระพุทธเจ้ามาแล้ว
จักต้องท่องจำให้ได้ พระภิกษุสงฆ์ตัวอย่างที่มีความจำเป็นเลิศนั้น คือ พระอานนท์เถระ สามารถจำ
คำสอนของพระพุทธเจ้าในส่วนที่เป็นพระสูตรและพระธรรมได้มากถึง ๖๓,๐๐๐ พระธรรมขันธ์
นอกจากนั้น ท่านยังสามารถนำคำสอนที่จำได้มาแสดงให้แก่พุทธบริษัทฟังได้ เสมือนกับที่พระ
พุทธองค์ทรงตรัสไว้ อย่างคล่องแคล่วชำนาญ

การท่องจำนั้น คณะสงฆ์ไทยนำมาใช้กับการศึกษานักกรรมบ้าง ภาษาบาลีบ้าง มนต์พิธี
บ้าง เป็นต้น เมื่อพระภิกษุสามเณรรูปใดจะเรียนนักกรรม จักต้องท่องจำหลักกรรมในกรรมวิภาคให้
ได้ก่อน ตลอดถึงพุทธศาสนสุภาษิตในหมวดต่าง ๆ ครั้นจำได้แล้ว พระอาจารย์ก็จะอธิบายถึง
ความหมายและรายละเอียดให้ทราบในภายหลัง และที่ยิ่งไปกว่านั้นคือการศึกษาภาษาบาลี นักเรียน
จักต้องท่องสูตรไวยากรณ์ให้ได้ก่อนทั้งหมด จึงจะสามารถศึกษาการแปลต่อไปได้ หากไม่สามารถ
ท่องจำสูตรไวยากรณ์ได้ ย่อมไม่สามารถที่จะศึกษาหรือแปลภาษาบาลีได้

แต่เป็นที่น่าวิตกกังวลว่า พระภิกษุสามเณรรุ่นใหม่ในปัจจุบัน บางท่านและมีจำนวนไม่
น้อยด้วย ที่ไม่เห็นความสำคัญของการท่องจำ มองข้ามไปเสีย ศึกษานักกรรมก็ไม่ท่องจำหลักกรรม
และพุทธศาสนสุภาษิต ศึกษาภาษาบาลีก็ไม่ขวนขวายท่องจำหลักสูตรไวยากรณ์บาลี แม้มันต์ต่าง ๆ
ที่มีอยู่ ซึ่งถือว่าเป็นงานบริการสังคมชาวพุทธในโลก ก็ไม่สนใจที่จะท่องจำ พวกนี้ละเลยไปเสีย

อีกส่วนหนึ่ง คือ การศึกษาสายสามัญในปัจจุบัน สถานศึกษาบางแห่งมีการสอน
นักเรียนไม่ให้ท่องจำ โดยมองว่าไม่จำเป็นต้องท่องจำ เพราะมีเครื่องมือที่เป็นเทคโนโลยีช่วยจำอยู่
แล้ว เด็กก็ชอบใจ ด้วยเบื่อหน่ายและเกียจคร้านกับการท่องอยู่แล้ว จึงไม่ท่องจำไปหมดทุกอย่าง ซึ่ง
ความเป็นจริงแล้ว บางอย่างควรจะท่องจำเอาไว้ เพราะมีประโยชน์มาก ตัวอย่างเช่น หรือนักเรียนที่
จำแม่สูตรคูณได้ เมื่อคุณครูสั่งให้บวกตัวเลขจำนวนมาก ย่อมสามารถคูณเลขในใจและตอบคุณครู
ได้อย่างถูกต้องรวดเร็ว ซึ่งต่างจากนักเรียนที่ท่องแม่สูตรคูณไม่ได้ ต้องบวกเลขไปโดยลำดับ หรือ

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘,
(กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๓๓.

ต้องค้นหาแม่สูตรคุณมาดู หรือไม่อย่างนั้นก็ต้องหาเครื่องคิดเลขมาใช้ กว่าจะหาพบและได้คำตอบย่อมต้องเสียเวลาไปมากกว่า และอาจเสียโอกาสสำคัญไปในกรณีรีบด่วนไปอีกด้วย

การท่องจำนั้น หากเป็นลักษณะแห่งคำสั่งสอน ไม่จำเป็นว่าจำต้องท่องจำทุกคำหรือทุกตัวอักษรที่ท่านกล่าว แต่ให้จับเอาเฉพาะใจความสั้น ๆ หรือสรุปความสำคัญของเรื่องทั้งหมดนั้นโดยย่อ ๆ อย่างกระชับรัด แล้วนำมาท่องจำ จะช่วยให้จำได้ง่ายและรวดเร็ว

วิธีที่ ๒ การสาธยาย การสาธยาย หมายถึง การท่อง, การสวด^{๑๒} เพื่อทบทวนวิชาความรู้ที่ได้ท่องจำไว้ หรือได้ศึกษาเล่าเรียนมาแล้ว ให้คล่องปาก ขึ้นใจ เป็นวิธีการบันทึกความรู้อีกวิธีหนึ่งที่ไม่ควรมองข้าม เพราะช่วยทำให้ความรู้ที่มีอยู่แล้วให้มั่นคง ไม่หลงลืม และเกิดทักษะในการจำได้ดียิ่งขึ้น เมื่อจะใช้ความรู้เวลาใดก็สามารถระลึกถึงและนำออกมาใช้ได้ตลอดเวลา ในทางตรงกันข้ามหากไม่มีการสาธยาย หรือไม่ได้ท่องทบทวนความรู้เหล่านั้นอย่างสม่ำเสมอ ข้อมูลความรู้เหล่านั้นย่อมถึงความเสื่อมสูญไปจากเราได้ ดังสุภาษิตที่กล่าวไว้ว่า อสขุฌายมลา มนฺตา แปลว่า มนต์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน^{๑๓} แต่จักไม่เสื่อมหายไปเพราะมีการสาธยายอยู่เป็นประจำ

การสาธยายนี้ พระภิกษุสงฆ์ไทยนำมาใช้เป็นประจำทุกวัน โดยกำหนดเป็นกิจวัตรประจำวันไว้ เรียกว่า ทำวัตรเช้า - ทำวัตรเย็น ซึ่งประธานสงฆ์ภายในวัดจักต้องนำพระภิกษุสามเณรภายในวัด เข้าสาธยายทำวัตรเช้า-เย็น และบทสวดมนต์ต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ

นอกจากนี้ ในด้านการเจริญกัมมัฏฐานภาวนา การสาธยาย ยังเป็นประโยชน์ต่อการนำมาใช้แก่นวัตรธรรมที่คอยรบกวนให้จิตใจได้เป็นอย่างดี ดังพระพุทธดำรัสที่ทรงตรัสเพื่อเป็นอุบายแก้ความโง่งมงายให้แก่พระโมคคัลลานะว่า “เธอควรท่องบทเรียน (ธรรมะ) ที่ได้ฟังและได้เรียนมาแล้วให้ดัง ๆ โดยพิศดาร (กว้างขวาง)”^{๑๔} ซึ่งเมื่อนำอุบายนั้นมาปฏิบัติตาม ไม่นานก็สามารถกำจัดความโง่งมงายและบรรลุดูรหัดผลได้

วิธีที่ ๓ การจดบันทึก การจดบันทึก เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ช่วยในการเก็บรักษาความรู้เอาไว้ได้ จากการศึกษาประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา พบว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้พระพุทธศาสนายืนยาวมาจนถึงทุกวันนี้ได้ ไม่ใช่เพียงการท่องจำไว้อย่างเดียวเท่านั้น แต่มีการจารึกหรือจดบันทึกไว้ด้วย โดยเริ่มมีการจารึกคำสอนของพระพุทธเจ้าลงในวัตถุต่าง ๆ ด้วยเหตุผลที่ว่า ต่อไปภายหน้านุชนายจะมีสติปัญญาเสื่อมถอยลงเรื่อย ๆ ในที่สุดก็จะไม่มีบุคคลใดจำคำสอนของพระพุทธองค์ได้ หากไม่มี

^{๑๒} อ้างแล้ว.

^{๑๓} อัง.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๕/๒๔๑.

^{๑๔} จาเนียร ทรงฤกษ์, **ชีวประวัติพุทธสาวก**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษรสมัย, ๒๕๒๔), หน้า ๖๔.

การจารึกหรือบันทึกเอาไว้ ย่อมอันตรายสูญหายไป ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงมีการจารึกคำสอนลงในวัตถุต่าง ๆ เช่น ศิลา ไม้ ใบไม้ สมุด หนังสือ เป็นต้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนจากการบันทึกด้วยการจำไว้ในใจ มาเป็นการบันทึกด้วยอุปกรณ์ช่วยจำภายนอก และถูกพัฒนามาตามลำดับ จากวัตถุที่ใหญ่โต ทำได้ยาก ก็มีขนาดเล็กลงเรื่อย ๆ เมื่อมีเครื่องมือช่วยจำเข้ามา การจดบันทึกลงในสมุดด้วยดินสอปากกา ก็ถูกลดบทบาทลง คนก็ไม่เห็นความสำคัญของการท่องจำ เพราะเห็นว่ามีเครื่องมือช่วยจำอยู่แล้ว ย่อมเกิดความเกียจคร้าน ไม่ชวนขวยหรือเพียรพยายามที่จะท่องจำ

ในปัจจุบัน การจารึกคำสอนลงบนศิลา ไม้ และสมุด ถูกลดบทบาทลงไปตามกาลเวลา เนื่องจากมีเทคโนโลยีเข้ามาแทนที่ หากมองในเชิงบวกจะเห็นว่า ยังมีผู้เห็นความสำคัญของการเก็บความรู้ ได้พยายามผลิตและพัฒนาเครื่องมือช่วยจำในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นมาใช้มากมาย ทั้งมีความสะดวก รวดเร็ว หาซื้อได้ง่าย อีกทั้งราคาก็ไม่แพง และสามารถบันทึกข้อมูลได้มาก เช่น กล้องบันทึกรูปภาพ เทปบันทึกเสียง ซีดี ดีวีดี ที่มาในรูปแบบของคอมพิวเตอร์บ้าง โทรศัพท์บ้าง เป็นต้น

อย่างไรก็ดี แม้ว่าเครื่องมือช่วยจำเหล่านั้นจะมีความสะดวก รวดเร็ว และสามารถบันทึกข้อมูลได้มากก็ตาม แต่ยังมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น ไฟฟ้าดับบ้าง หรือไปในสถานที่ที่ไม่มีไฟฟ้า ต้องมีอุปกรณ์สำรองไฟฟ้าไปด้วย ซึ่งอุปกรณ์สำรองไฟฟ้าเองก็ยังมีข้อจำกัดเรื่องเวลาที่ไม่มาก เมื่อกระแสไฟหมดย่อมไม่สามารถใช้การใด ๆ ได้เลย และที่สำคัญคือมีความเสี่ยงต่อการสูญเสียชีวิตอันเนื่องมาจากภัยต่าง ๆ ได้ง่ายกว่าอีกด้วย เช่น ภัยจากธรรมชาติบ้าง ภัยจากการโจรกรรมบ้าง ตลอดจนถึงภัยที่เกิดจากความประมาทเป็นเหตุ เป็นต้น

ดังนั้น การบันทึกความรู้ด้วยวิธีการแบบเดิมจึงไม่ควรมองข้ามไปเสีย ยังสามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากรู้จักพัฒนาและนำมาใช้อย่างเหมาะสม ซึ่งเทคนิควิธีการบันทึกความรู้อย่างรวดเร็วเพื่อให้ทันต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ นั้น สามารถทำได้หลายวิธี เช่น การใช้คำย่อหรืออักษรย่อ วิธีนี้ใช้กับการบันทึกประเภทที่เป็นหัวข้อซึ่งมีคำอธิบายความหมายที่ยาว โดยเขียนเฉพาะคำแรกหรืออักษรนำตัวแรกเท่านั้น, การทำเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ ทั้งสองวิธีนี้เป็นเทคนิคในการบันทึกเรื่องที่มืองค้ำประกอบมาก และยากแก่การบันทึกเป็นตัวอักษร วิธีนี้จะเห็นได้จากนักข่าวที่แสวงหาข่าวสาร หรือในหน่วยงานลับ ซึ่งจำเป็นต้องใช้เทคนิคในการบันทึกที่รวดเร็วและแม่นยำที่สุด, การเขียนรูปภาพ ซึ่งวิธีนี้จะเหมาะกับผู้ที่มีความสามารถวาดภาพได้อย่างรวดเร็ว เป็นต้น

สรุปได้ว่า การบันทึกความรู้ เป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถทางภูมิปัญญา ให้มีปฏิภาณเฉลียวฉลาดในการจัดการและเก็บรักษาข่าวสารข้อมูลความรู้ต่าง ๆ ที่แสวงหามาไว้ ให้สามารถเก็บบันทึกไว้ได้อย่างรวดเร็ว และทันต่อเหตุการณ์ ซึ่งกระทำได้ด้วยการท่องจำ การสาธยาย และการจดบันทึก เป็นต้น โดยในแต่ละวิธีนั้นจำเป็นต้องอาศัยการศึกษาเรียนรู้และฝึกหัดอย่างถูก

วิธี กระทำบ่อย ๆ ให้เกิดทักษะความชำนาญ เพื่อประโยชน์แก่การนำความรู้เหล่านั้นเข้าสู่กระบวนการกลั่นกรองต่อไป

๔.๕ การพิจารณาคำสอน

เมื่อรู้จักวิธีการบันทึกความรู้ไว้แล้ว การพัฒนาในขั้นตอนต่อไป คือ การนำคำสอนที่บันทึกเอาไว้ด้วยวิธีการต่าง ๆ เหล่านั้น เข้าสู่กระบวนการแห่งโยนิโสมนสิการ คือ พิจารณาแยกแยะ หรือกลั่นกรองความรู้ที่ได้มาหรือมีอยู่ทั้งหมด เพื่อประโยชน์แก่การนำไปใช้ค้นหาความจริง ว่าสิ่งนั้นมีคุณสมบัติเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมอย่างไร เนื่องจากความรู้ต่าง ๆ มีความเหมาะสมต่างวาระ ต่างสถานที่ ต่างสถานการณ์ ฉะนั้น การนำความรู้เหล่านั้นมาใช้จึงจำเป็นต้องนำมาพิจารณา กลั่นกรองและใช้อย่างเหมาะสม จึงจะเป็นอุปการะต่อการนำไปปฏิบัติให้เกิดประสิทธิผลได้อย่างแท้จริง

โทษของการเป็นคนเชื่อง่าย ในปัจจุบันมักมีข่าวจากสื่อมวลชนอยู่บ่อยครั้งว่า มีมิชชันนารีทำการฉ้อโกง ต้มตุ๋น หลอกลวงเอาทรัพย์สินของบุคคลอื่นอยู่เสมอ สิ่งหนึ่งที่เป็นจุดอ่อนให้มิชชันนารีเหล่านั้นมีความกล้าที่จะทำ และสามารถทำการได้สำเร็จง่ายยิ่งขึ้น คือ ผู้ถูกหลอกลวงเป็นคนเชื่อง่าย รู้เท่าไม่ถึงการณ์ ถูกความโลภเข้าครอบงำจิต ขาดปัญญาการพิจารณากลั่นกรอง จึงเป็นช่องว่างให้พวกมิชชันนารีได้โอกาส ดังนั้น สิ่งที่สำคัญซึ่งจะสามารถแก้ปัญหานี้ได้ คือ การนำหลักธรรมแห่ง กาลามสูตร และ โยนิโสมนสิการ มาใช้เป็นเครื่องมือในการพิจารณากลั่นกรอง ดังนี้

๔.๕.๑ หลักกาลามสูตร

พระพุทธเจ้าไม่ได้พยายามที่จะชักชวนให้ใครต่อใครเชื่อถือสิ่งต่าง ๆ อย่างมง่าย แม้แต่หลักธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนเองก็ตาม แต่ทรงพยายามที่จะปลูกสร้าง สนับสนุน และส่งเสริม เพื่อให้มนุษย์มีแสงสว่างคือปัญญา รู้จักพิจารณากลั่นกรองความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาเล่าเรียน การพบเห็น และการได้ยินได้ฟัง ให้ได้ด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์แก่การดำรงชีวิตที่ดี มีความปลอดภัย และสามารถอยู่ร่วมกับสังคมนั้น ๆ ได้อย่างมีความสุขและเจริญงอกงาม โดยทรงแสดงหลักธรรมที่เป็นเครื่องมือในการพิจารณากลั่นกรองความรู้จากแหล่งต่าง ๆ ด้วยหลัก กาลามสูตร มี ๑๐ ประการ^{๑๕} ซึ่งสามารถนำมาอธิบายได้ดังนี้

^{๑๕} อภ.ดิก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

๑) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะการฟังตามกันมา หมายความว่า อย่าฟังด่วนเชื่อเพียงแค่ได้ยิน ได้ฟังต่อ ๆ กันมาเท่านั้น ยังไม่แน่ว่าจะเป็นจริงตามนั้นหรือไม่ เพราะไม่สามารถจะหาบุคคลที่พูดมาเป็นหลักฐาน เพื่อยืนยันหรือรับประกันความจริงต่อเรื่องนั้น ๆ ได้ เป็นแต่เพียงข้ออ้างเพื่อพยายามจะให้ผู้ฟังเชื่อถือ คล้อยตาม หรือเห็นด้วย แล้วยินยอมที่จะกระทำตามผู้พูด เห็นได้จากข่าวลือหรือกระแสต่าง ๆ เช่น ลือกันว่าโลกจะแตกในปีนั้น หรือ มีสัตว์แปลกประหลาดเกิดขึ้นที่โน้น เป็นต้น

๒) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะการทำสืบ ๆ กันมา หมายความว่า อย่าฟังด่วนเชื่อเพียงการปฏิบัติต่อ ๆ กันมาเท่านั้น ซึ่งเป็นการกระทำแบบเลื่อนลอย ไม่มีหลักฐาน ไม่สามารถจะสืบสาวต้นตอหรือผู้ริเริ่มได้ ว่าเพราะมีเหตุผลอย่างไรจึงกระทำอย่างนี้ เห็นได้จากการอ้างว่าเป็นธรรมเนียมหรือประเพณี เช่น การจัดงานบำเพ็ญกุศลศพในบ้านบางท้องถิ่น มีการห้ามไม่ให้ตั้งโต๊ะหมู่บูชาและพระพุทธรูป เมื่อถามว่าเพราะอะไร คำตอบที่ได้รับ คือ ไม่ทราบ รู้แต่ว่าเขาทำกันมาอย่างนี้ เป็นต้น

๓) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะการเล่าลือกันต่อ ๆ มา หมายความว่า อย่าฟังด่วนเชื่อเพียงการบอกกันต่อ ๆ มาเท่านั้น ซึ่งเป็นคำพูดลอย ๆ ไม่สามารถจะสืบสาวหาแหล่งที่มาได้เลย เช่นเดียวกับ ๒ ข้อข้างต้น ในทำนองนี้มีมาก เช่น ลือกันว่าผีปอบออกอาละวาด หากใครเห็นพระอุ้มหมา แม่ชีอุ้มแมว เดินผ่านมาหน้าบ้าน จะถูกผีปอบเข้าสิงสู่ในร่างเพื่อกินตับไตไส้พุงจนถึงแก่ความตายในที่สุด แล้วเชื่อว่าเป็นความจริง ตกถึงเวลากลางคืนจึงปิดประตูหน้าต่างจนหมด ไม่กล้าโผล่หน้าออกมาด้วยเกรงว่าจะเห็นพระอุ้มหมา แม่ชีอุ้มแมวเดินผ่านมา แต่ผลกระทบที่ตามมา คือ ทรัพย์สินที่มีอยู่ถูกขโมยลักไป เป็นต้น

๔) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะการอ้างตำราหรือคัมภีร์ หมายความว่า อย่าฟังด่วนเชื่อเพียงการอ้างหลักฐานทางตำราเท่านั้น ซึ่งในปัจจุบันถือว่าเป็นยุคสมัยที่มีการอ้างตำราหรือคัมภีร์สำคัญกันมาก เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้กับตนเองหรือผลงานที่ตนเองกระทำขึ้นมา เช่น อ้างว่าเป็นศิษย์คนเดียวเท่านั้น ที่ได้รับมอบตำราสำคัญจากครูอาจารย์ เพื่อสืบทอดสวดขอมวิชานั้นต่อไป คนอื่นไม่มีใครได้ หรืออ้างว่า ข้อความที่ตนเองนำมากล่าว เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง ซึ่งมีอยู่ในพระไตรปิฎกชุดนี้เท่านั้น ชุดอื่นไม่มี หรือชุดอื่นแปลผิดพลาด ชุดที่ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุดคือชุดนี้ชุดเดียว เป็นต้น

๕) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะการคิดเอาเอง หมายความว่า อย่าฟังด่วนเชื่อเพียงแค่คิดเอาเองเท่านั้น ว่าตนเองมีความคิดดี เฉลียวฉลาด คนอื่นไม่รู้เท่าเรา เป็นต้น ข้อนี้อันตรายมาก เพราะเพียงแค่พบเห็น หรือได้ยินได้ฟัง ทั้งด้วยตนเองโดยตรงและจากบุคคลอื่น แล้วคิดเอาเองว่าน่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้แน่นอน ด่วนเชื่อตามที่ตนคิดในทันที โดยไม่ได้หาเหตุผลหรือทำการพิสูจน์ให้เห็นผลเชิงประจักษ์แต่อย่างใด

๖) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะการคาดคะเนเอาเอง หมายความว่า อย่าพึ่งด่วนเชื่อโดยใช้วิธีการคาดเดาเอาเอง เพราะยังไม่แน่นอน เช่น เห็นเมฆครึ้มเป็นจำนวนมาก คาดว่าฝนจะต้องตกแน่นอน รีบตักน้ำก้นโอ่งทิ้งไปเสีย เตรียมพร้อมเพื่อรองรับน้ำฝนที่กำลังจะตกลงมาใหม่ แต่ปรากฏว่าฝนไม่ตกตรงนี้ แต่กลับไปตกที่อื่น เป็นเหตุให้เดือดร้อนเพราะไม่มีน้ำกิน

๗) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะการคิดครองตามแนวเหตุผล หมายความว่า อย่าพึ่งด่วนเชื่อ เพราะเห็นแล้วหรือฟังแล้วมีเหตุผลที่ดี น่าเชื่อถือ ควรให้การสนับสนุนส่งเสริม ลักษณะอย่างนี้มีให้เห็นอยู่เสมอ เช่น การจัดทำโครงการบางอย่างในบางแห่ง ซึ่งจะต้องใช้งบประมาณที่เป็นเงินจำนวนมากมาใช้จ่าย แล้วของงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินงานไปยังหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดถึงประชาชน โดยทั่วไป แต่ความเป็นจริงไม่ได้ทำ หรือทำแต่น้อย เป็นต้น

๘) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะเห็นว่าเข้ากันได้กับแนวคิดของตน หมายความว่า อย่าพึ่งด่วนเชื่อ เพราะเห็นว่าสิ่งที่พบเห็นหรือได้ยินมา มีความตรงกันหรือสอดคล้องกัน เข้ากันได้กับแนวคิดหรือแนวทางของตนที่เคยคิดไว้ก่อนแล้ว

๙) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะเห็นว่าน่าจะเป็นไปได้ หมายความว่า อย่าพึ่งด่วนเชื่อ เพราะเห็นว่าเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่น่าเชื่อ เช่น สถานการณ์บ้านเมืองในปัจจุบัน มีความขัดแย้งแตกแยกเป็นฝักฝ่าย ต่างฝ่ายต่างโจมตีให้ร้ายฝ่ายตรงข้าม พยายามนำเสนอผลงานและความดีของตนและพวกพ้อง โดยวิธีการต่าง ๆ ด้วยโทรทัศน์บ้าง วิทยุบ้าง หนังสือพิมพ์บ้าง ซึ่งมีคนจำนวนมากไม่น้อยที่บริโภคข่าวสารข้อมูลเหล่านั้นแล้ว หลงเชื่อตาม ทั้ง ๆ ที่ตนเองไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ ไม่ได้ด้วยตา ไม่ได้ยินด้วยหู ส่งผลให้เกิดการขัดแย้ง แบ่งฝักแบ่งฝ่ายกัน เอาผิดเอาเปรียบกัน ทะเลาะวิวาททำร้ายกัน ทำให้สูญเสียทรัพย์สินทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ตลอดถึงชีวิตไปมากมาย เป็นต้น

๑๐) ไม่ปลงใจเชื่อ เพราะเห็นว่าผู้นี้เป็นครูของเรา หรือเป็นบุคคลที่น่าเชื่อ เป็นพ่อแม่ของเราไม่น่าจะทำกับลูกได้ เป็นครูอาจารย์ของเราคงไม่ทำลายลูกศิษย์ เป็นนักบวชผู้มีศีลธรรมคงจะไม่ผิดศีลธรรมแน่ เป็นคนมีความรู้เรียนจบมาสูงน่าจะรู้จริง เป็นคนมีความสามารถน่าจะไว้วางใจได้ เป็นคนมีฐานะและยศศักดิ์ไม่น่าจะโกงใคร เป็นต้น กล่าวโดยสรุปคือเชื่อตามคนอื่น

เห็นได้ว่า หลักกาลามสูตรทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นเครื่องมือเสริมสร้างภูมิปัญญา หรือเป็นคำเตือนเกี่ยวกับความเชื่อ ทั้งจากเหตุการณ์ จากคำมกัร จากการคาดการณ์ รวมถึงจากบุคคลที่เป็นครูอาจารย์ของตน ไม่ใช่ให้เชื่อทันที และไม่ใช้ให้ปฏิเสธทันที แต่ให้รู้จักยั้งคิด พิจารณาก่อนตัดสินใจเลือกทำ พูด คิด เพื่อป้องกันปัญหาอันเกิดจากการไม่รู้เท่าถึงการณ์ของตน และการดุ่มดันหลอกลวงจากบุคคลอื่น ซึ่งสามารถนำมาฝึกอบรมพระภิกษุสงฆ์ให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งอยู่ท่ามกลางกระแสแห่งโลกที่เอารัดเปรียบกัน โดยเฉพาะพุทธบริษัทที่มีความเชื่อ ๔ แบบ^{๑๖} ได้แก่

^{๑๖} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๕๓.

แบบที่ ๑ เชื่อเพราะเห็นว่ามีรูปร่างลักษณะน่าเชื่อ

แบบที่ ๒ เชื่อเพราะเห็นว่ามีเสียงไพเราะ พุดจানাเชื่อ

แบบที่ ๓ เชื่อเพราะเห็นว่ามีบุคลิกท่าทาง การแต่งกายน่าเชื่อ

แบบที่ ๔ เชื่อเพราะเห็นว่ามีธรรมคือความประพฤติปฏิบัติที่น่าเชื่อ

ความเชื่อ ๔ แบบนี้ เมื่อมองในเชิงบวก ย่อมเป็นผลดีต่อการชักจูงให้มนุษย์เข้าหา ศีลธรรม ตั้งตนอยู่ในคุณงามความดีได้ง่าย เช่น บุคคลที่ศรัทธาในรูปร่างลักษณะ เมื่อพบเห็น พระภิกษุอย่างนั้นย่อมเกิดศรัทธา หรือบุคคลที่ศรัทธาในเสียง เมื่อพบเห็นพระภิกษุที่มีเสียงไพเราะ ย่อมเกิดศรัทธา หรือบุคคลที่ศรัทธาบุคลิก เมื่อพบเห็นพระภิกษุที่มีบุคลิกถูกใจย่อมเกิดศรัทธา และ บุคคลที่ศรัทธาในธรรม เมื่อพบเห็นพระภิกษุที่มีปฏิปทาถูกใจตนย่อมเกิดศรัทธา เป็นเหตุจูงใจให้ คนเข้าหาศีลธรรมได้ง่ายและกว้างขวาง แต่เมื่อมองในเชิงลบ ย่อมเป็นผลเสียต่อการดำรงชีวิตใน สังคมที่ขาดศีลธรรม เพราะอาจเป็นช่องทางให้แก่คนทุจริตได้โอกาสทำการหลอกลวงได้ง่าย

๔.๕.๒ หลักโยนิโสมนสิการ

เมื่อมีหลักกาลามสูตรเป็นเครื่องป้องกันความเสียหายในขั้นต้นแล้ว จำต้องมีเครื่อง กลั่นกรองอีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้ได้คุณภาพที่ละเอียดยิ่งขึ้น โดยใช้หลักโยนิโสมนสิการ คือ พิจารณา แยกแยะ มาเป็นเครื่องกลั่นกรองในขั้นที่สอง ซึ่งพระพุทธศาสนาได้กำหนดวิธีการแห่งโยนิโสมนสิการไว้ โดยจำแนกไว้เป็น ๑๐ ประการ^{๓๓} โดยสามารถนำมาอธิบายได้ดังนี้

๑) วิธีคิดแบบสืบสาวหาปัจจัย คือ การพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ ส่งผลสืบทอดกันมา วิธีคิดแบบนี้เหมาะกับการนำไปใช้สืบสวนหาข้อเท็จจริงในกรณีต่าง ๆ ทั้งใน เชิงบวกและเชิงลบ เช่น หรือเจ้าหน้าที่ตำรวจ ต้องการรู้เหตุปัจจัยของการก่อคดีเพื่อประโยชน์แก่การ คลี่คลายคดี เป็นต้น

๒) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือกระจายเนื้อหา เป็นความคิดที่มุ่งให้มองและ ให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเอง วิธีคิดแบบนี้สามารถประยุกต์ใช้ได้กับการบริหารจัดการ ทั้งในส่วนบุคคลและทรัพย์สิน ที่มีความสลับซับซ้อนกันมาก มีทั้งส่วนดีและส่วนเสียปะปนกันอยู่

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ศยาม, ๒๕๕๑), หน้า ๔๐-๑๐๑.

จะตัดทิ้งไปเสียทั้งหมดย่อมไม่ได้ และจะเก็บเอาไว้ทั้งหมดย่อมไม่ได้เช่นเดียวกัน จำเป็นต้องยอมตัดเฉพาะในส่วนที่เสียหายให้โทษทิ้งไป เพื่อรักษาส่วนที่ดีมีคุณค่าเอาไว้เป็นประโยชน์ต่อไป

๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ตามธรรมดาของมันเอง ในฐานะที่มันเป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ปฐมุตังขันธ์ จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย วิธีคิดแบบนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับกรณีที่มีการสูญเสียของรัก หรือกรณีที่เกิดความผิดหวัง ซึ่งไม่สามารถจะนำกลับคืนมาดังเดิมได้ โดยคิดว่าเป็นเรื่องธรรมดา ถึงวันนี้ไม่เกิด ต่อไปวันข้างหน้ามันก็ต้องเกิดอย่างแน่นอน เมื่อทราบความจริงอย่างนี้แล้ว จะช่วยให้ผ่อนคลายความทุกข์อันเกิดจากการสูญเสียหรือความผิดหวังนั้น ๆ ลงได้

๔) วิธีคิดแบบอริยสัจจ์ หรือคิดแบบแก้ปัญหาคือ เป็นวิธีคิดตามเหตุผล ซึ่งเป็นวิธีแห่งความดับทุกข์ วิธีการคิดแบบนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับการแก้ปัญหายุ่งยากทั้งภายนอกและภายใน ทั้งทางโลกและทางธรรม ตัวอย่างเช่น ครูอาจารย์ ต้องรู้อุปนิสัยของศิษย์ เพื่อประโยชน์แก่การให้วิชาความรู้ แพทย์ ต้องการรู้สมุฏฐานของโรคเพื่อประโยชน์แก่การรักษาโรคให้หาย นักบวชหรือผู้ปฏิบัติธรรม ต้องการรู้สมุฏฐานของทุกข์เพื่อประโยชน์แก่การพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น เจริญยิ่งขึ้น จนสามารถทำลายกิเลสอาสวะ ดับทุกข์ทั้งปวงได้อย่างเด็ดขาด เป็นต้น

๕) วิธีคิดแบบบรรณธรรมสัมพันธ์ คิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือ พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถ หรือหลักการกับความมุ่งหมาย เพื่อให้บรรลุผลตรงตามเป้าหมายที่ต้องการ วิธีคิดแบบนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการวางแผนเพื่อดำเนินงานต่าง ๆ อย่างรอบคอบทั่วถึง เช่น การบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ ผู้บวชจักต้องมีเป้าหมายของการบวชที่ชัดเจนว่าตนจะบวชเพื่ออะไร จากนั้นก็วางแผนการบวชและการดำเนินชีวิตในเพศสมณะให้สอดคล้องตรงต่อเป้าหมายที่ตนวางไว้ อย่างนี้เป็นต้น

๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าโทษและทางออก คือ พิจารณาให้เห็นทั้งคุณหรือด้านดี โทษหรือด้านเสีย และการหาทางออก เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกด้าน วิธีคิดแบบนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับการละเลิกสิ่งที่ไม่ดี ซึ่งตนเองก็รู้ แต่เลิกไม่ได้ เพราะเห็นผิดไปว่า ในนั้นยังมีสิ่งที่น่าสนใจ น่าเพลิดเพลิน เมื่อเล็งเห็นแล้วมีความสุขอยู่ กุศลจิตจึงมีกำลังน้อย ไม่เพียงพอแก่การยับยั้งต่อต้านอกุศลได้ ดังนั้นเมื่อจะละเลิกสิ่งที่ไม่ดีอะไรก็ตาม จักต้องพิจารณาให้เห็นทั้งทุกข์โทษ และคุณประโยชน์ พร้อมทั้งทางรอดพ้นจากสิ่งนั้น เพราะเมื่อพิจารณาเห็นทุกข์โทษแล้ว จิตจักเกิดความเบื่อหน่ายต่อสิ่งนั้นว่า

นำมาซึ่งทุกข์และโทษต่าง ๆ มากมาย เมื่อพิจารณาเห็นคุณประโยชน์ของการรอดพ้นจากสิ่งนั้น จิตก็จะมีพลังด้านบวกคือกุศลเข้ามาต่อต้าน อยากกระทำในทางที่ถูกต้องต่อไป ในขณะที่นั้นก็ต้องมึนงานให้จิตมีที่พึ่งพาอาศัย คึดค้ำ ชื่นใจ ภูมิใจกับเรื่องที่ทำในปัจจุบัน ไม่ต้องการที่จะย้อนกลับไปข้องเกี่ยวกับเรื่องเดิมอีกต่อไป

๙) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม คือ พิจารณาเกี่ยวกับการใช้สอยหรือบริโภค เพื่อให้เห็นว่าอะไรคือคุณค่าที่จำเป็น อะไรเป็นคุณค่าที่เสริมเข้ามาเพื่อปรนเปรอกิเลส เพื่อให้รู้เท่าทัน และบรรเทาความอยากมี อยากได้ วิธีคิดแบบนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการบริโภคใช้สอยปัจจัยทั้งหลายซึ่งอยู่ในชีวิตประจำวันทุกคน โดยเฉพาะปัจจัยหลัก ๔ ประการ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพื่อไม่ให้หลงไหลเพลิดเพลินหรือติดอยู่อย่างขาดปัญญา ให้พิจารณาว่าเป็นแต่เพียงเพื่ออาศัยบริหารชีวิตนี้ให้เป็นไปได้ เพื่อที่จะทำประโยชน์แก่ตนเองและสังคม จนกว่าจะตั้งอยู่ไม่ได้

๑๐) วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม อาจเรียกง่าย ๆ ว่า วิธีคิดแบบเร้ากุศล หรือวิธีคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสัจทัศน์ บรรเทา หรือขัดเกลาคตัณหา ซึ่งนอกจากจะทำให้ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจกิเลสแล้ว ยังช่วยส่งเสริมกุศลธรรมในห้วงอกงาม และสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะด้วย วิธีคิดแบบนี้เป็นไปในเชิงบวก สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในเวลาที่ตนเองเกิดความท้อแท้ หรือเกียจคร้าน เพื่อเสริมสร้างกำลังใจให้มีกำลังใจอยากทำและบากบั่นอดทนต่อไป

๑๑) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน หรือวิธีคิดแบบมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ เป็นการตั้งสติระลึกดูอย่างเต็มที่อยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น กำลังเป็นไป กำลังรับรู้ หรือกำลังทำอยู่ในปัจจุบันให้ทันทุกขณะ วิธีคิดแบบนี้เหมาะแก่การบำเพ็ญจิตตภาวนาหรือการเจริญพระกัมมัฏฐาน เพื่อรู้เท่าทันอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งกุศลและอกุศล ที่เกิดภายในจิตหรือจรเข้ามา เป็นการพัฒนาจิตให้มีศักยภาพโดยตรง พร้อมทั้งจะเผชิญกับกระแสแห่งโลกเพื่อเข้าสู่กระแสแห่งธรรมได้เป็นอย่างดี และสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการทำงานได้ทุกอย่างและตลอดเวลา ทำให้ไม่ผิดพลาดได้ง่าย นอกจากนี้แล้ว ยังเป็นเสมือนยาที่ช่วยบำบัดความเคลียดได้อย่างชงฉันท

๑๒) วิธีคิดแบบวิภาษวาท คือ การคิดแบบแยกองค์ประกอบ และแจกแจงให้ครอบคลุมถ้วนทั่วทุกด้าน เช่น ความเป็นจริง องค์ประกอบ ขณะ ลำดับ เงื่อนไข ความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย ความเป็นไปได้ เป็นต้น ไม่มองอะไรในแง่เดียว หรือด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว วิธีคิดแบบนี้นำไปประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ที่สังคมเกิดการแตกแยก สับสนวุ่นวาย ไม่รู้ว่าใครดีหรือชั่ว ผิดหรือถูกอย่างไร ต่างฝ่ายต่างโฆษณาว่าตนเองถูกต้อง ฝ่ายอื่นผิดทั้งหมด เราเองในฐานะที่เป็นส่วน

หนึ่งของสังคม จักต้องรู้จักแยกแยะระหว่างส่วนดีกับส่วนเสีย ส่วนตัวกับส่วนรวม ว่าอย่างไร
 มากน้อยกว่ากัน และส่งผลต่างกันอย่างไรบ้าง เพื่อที่จะได้ปฏิบัติตนให้เหมาะสม ไม่หลงเข้าข้างคน
 ผิด ส่งเสริมสนับสนุนคนดีให้เป็นผู้มีอำนาจ เมื่ออำนาจอยู่ในมือคนดี ก็ย่อมจะใช้ไปในทางที่
 ถูกต้องและเป็นประโยชน์ร่วมกันในสังคม นอกจากนี้ ยังสามารถนำไปพิจารณาในด้านการปฏิบัติ
 ธรรม ที่มีการประชาสัมพันธ์สำนักปฏิบัติธรรมว่า วิธีการของสำนักนี้ปฏิบัติถูกต้อง ของสำนักอื่น
 ปฏิบัติผิด เป็นต้น และรวมไปถึงการโฆษณาสินค้าตามสื่อต่าง ๆ ซึ่งพยายามชวนเชื่อให้บริโภค
 สินค้านั้น ๆ อย่างเลอเลิศ เป็นต้น

วิธีการแห่งโยนิโสมนสิการทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นวิธีคิดแบบต่าง ๆ ที่สามารถนำมา
 พัฒนาหรือเพิ่มพูนภูมิปัญญาของพระภิกษุสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพในการคิดได้อย่างหลากหลาย
 รูปแบบ ช่วยให้การค้นหาความรู้ทั้งหลายได้ง่าย สะดวก รวดเร็ว และตรงต่อความเป็นจริง จัดเป็น
 ความรู้ในขั้น จินตามยปัญญา คือเป็นความรู้ที่เกิดจากการคิดพิจารณา หรือเรียกกันในทางวิชาการ
 ว่า ขั้นทฤษฎี ซึ่งเมื่อกล่าวถึงลักษณะแห่งโยนิโสมนสิการโดยย่อ มี ๔ ประการ ^{๑๔} คือ

๑) อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือ คิดอย่างมีวิธี หมายถึง คิดถูก
 วิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวกบัสจะ ทำให้ยังรู้สภาวะลักษณะและสามัญ
 ลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ตัวอย่างเช่น

๒) ปถมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทาง หรือ คิดถูกทาง คือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ
 จัดลำดับได้หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนว
 เหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ใช่ประเดี๋ยววกเวียนคิดพันธุเรื่องในที่ เดี่ยวเตลิดออกไปเรื่อง
 โนน หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นขึ้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักความ
 นึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

๓) การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล
 หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุ
 ให้เข้าใจถึงต้นเค้าหรือแหล่งที่มา ซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔) อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือ ใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็ง
 ถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย หมายถึง การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลูกเรือให้เกิด

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๓๐.

ความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหาวกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น

หลักโยนิโสมนสิการโดยย่อทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวนี้ เป็นเพียงการแสดงลักษณะด้านต่าง ๆ ของความคิด ที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ซึ่งการเกิดในแต่ละครั้ง อาจมีลักษณะครบทีเดียวทั้ง ๔ ข้อ หรือเกือบครบทั้งหมดนั้น หากจะเขียนลักษณะทั้ง ๔ ข้อนั้น ให้สั้น ๆ คงได้ความว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล และคิดเร่าฤกศล

สรุปได้ว่า การพิจารณาคำสอน เป็นกระบวนการพัฒนาความสามารถทางภูมิปัญญาในด้านการคิดวิเคราะห์ข้อมูลหรือความรู้และสิ่งต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นหรือได้ฟังมา ให้รู้จักคิด หรือมีวิธีคิด ด้วยวิธีการคิดแบบโยนิโสมนสิการ แยกแยะกลั่นกรองหรือค้นหาความจริงอย่างมีเหตุผล ว่าสิ่งใดดีหรือชั่ว เป็นคุณหรือโทษ ควรหรือไม่ควรอย่างไร เพื่อประโยชน์แก่การตัดสินใจที่จะเลือกปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ อย่างถูกต้องเหมาะสม และเป็นอุปการะต่อการนำไปปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ความจริงและบรรลุเป้าหมายต่อไป

๔.๖ การปฏิบัติตามคำสอน

เมื่อได้ความรู้ที่ผ่านการแยกแยะกลั่นกรองตามหลักแห่งโยนิโสมนสิการแล้ว ขั้นตอนต่อไป คือ การปฏิบัติตามคำสอน โดยนำความรู้ที่ผ่านการพิจารณากลั่นกรองแล้วเข้าสู่กระบวนการปฏิบัติจริงด้วยตนเอง ตามลำดับขั้นตอน เพื่อพิสูจน์หรือวัดผลของคำสอนนั้น ซึ่งในที่นี้จักนำหลักอิทธิบาท ๔ มาเป็นองค์ธรรมอธิบายประกอบการศึกษาหาวิชาความรู้แต่พอเข้าใจ เนื่องจากเป็นหลักธรรมสำคัญที่นำมาใช้กับการทำงานให้ประสบความสำเร็จได้ทุกประการ

การศึกษาหาวิชาความรู้ นั้น เป็นเรื่องละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อนหลายแง่มุม อีกทั้งยังต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องต่าง ๆ และคนเป็นจำนวนมาก จึงมีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นเป็นประจำ อาจทำให้เกิดความท้อแท้ เบื่อหน่าย แล้วล้มเลิกไปเสีย จึงจำเป็นที่ผู้ศึกษาเรียนรู้จักต้องทำความเข้าใจ และฝึกหัดปฏิบัติไปอย่างเหมาะสม เพื่อให้ตนบรรลุต่อเป้าหมายทางการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยใช้หลักแห่งอิทธิบาท ๔ ประการ^{๑๕} ซึ่งมีอธิบายดังนี้

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓๑.

๑) มีความพอใจ (ฉันทะ) อย่างแรงกล้า การที่จะศึกษาเรื่องใดให้ได้ผลดีนั้น ผู้ศึกษาจะต้องมีสิ่งจูงใจเกิดขึ้นมาก่อน ซึ่งเป็นเครื่องปลุกเร้าและกระตุ้นจิตใจให้เกิดความต้องการที่จะศึกษาเรื่องนั้น ซึ่งวิธีการที่จะทำให้เกิดความพอใจหรือยินดีที่จะทำสิ่งใดนั้น จำต้องพิจารณาให้เห็นส่วนสำคัญ ๒ ประการ คือ ๑) เห็นโทษของการไม่มีความรู้ในเรื่องนั้น ว่าเป็นเหตุให้เสียโอกาสที่ดี และทำให้เกิดความล่าช้า ๒) เห็นประโยชน์ของการมีความรู้ในเรื่องนั้น ในข้อนี้เป็นการเล็งเห็นเป้าหมายของการศึกษา ว่าเป็นเหตุให้ได้โอกาสที่ดี และจับบรรลุประโยชน์นั้น ๆ ได้รวดเร็ว ซึ่งการพิจารณา ๒ ประการนี้ ช่วยให้มีพลังใจอยากศึกษาและเกิดความเพียรพยายามต่อไป

๒) มีความเพียรพยายาม (วิริยะ) อย่างแรงกล้า เมื่อมีพลังใจอยากศึกษาเรียนรู้เกิดขึ้นแล้ว ก็ทำการศึกษาเรียนรู้ต่อไป โดยการเพียรดู สังเกต อ่าน เพียรสดับฟัง เพียรท่องจำ เพียรสาธยาย เพียรพิจารณา และเพียรปฏิบัติ เป็นต้น เพื่อ

๓) มีความใส่ใจ (จิตตะ) อย่างแรงกล้า การศึกษาเรียนรู้สิ่งใดก็ตาม ที่จะให้เกิดความรู้ความเข้าใจได้ง่ายและรวดเร็วยิ่งขึ้นนั้น จำต้องเอาใจใส่ หรือเก็บเอาสมาธิไว้ในใจ หมายถึง การระลึกลึถึงสิ่งนั้นอยู่เสมอ บ่อย ๆ เนือง ๆ ในการดูหรือฟัง การสังเกต การท่องจำ และการสาธยาย เป็นการขำคิดบ่อย จะช่วยให้ความรู้ที่ฝังแน่นลงในจิตใจ จำได้ง่าย ครั้นเมื่อระลึกลึถึงก็สามารถระลึกได้อย่างรวดเร็ว และเกิดความรู้ความเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

๔) มีความพิจารณาไตร่ตรอง (วิมังสา) อย่างแรงกล้า การศึกษาเรียนรู้ที่จะช่วยให้เกิดความรู้กว้างไกลหรือแตกฉานยิ่งขึ้น จำต้องนำมาพิจารณา แยกแยะหาเหตุผลให้เห็นส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงอยู่ด้วยกัน ซึ่งจะช่วยให้มีความรอบคอบสมบูรณ์ด้วยดี

การนำองค์ธรรมอิทธิบาท ๔ ประการ มาใช้เป็นหลักในการพิสูจน์คำสอนของบัณฑิตหรือแหล่งความรู้อื่น ๆ ดังที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ จะช่วยให้การพิสูจน์คำสอนของบัณฑิตหรือแหล่งความรู้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มองเห็นเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดถึงผลที่เกิดขึ้นอย่างรอบด้าน ทั้งในทางเสื่อมและทางเจริญ ทำให้สามารถป้องกันและแก้ไขปัญหานั้นได้ทัน ซึ่งเป็นอุปการะต่อการนำไปเผยแผ่หรือขยายผลต่อบุคคลอื่นได้อย่างรอบคอบด้วย

สรุปได้ว่า การปฏิบัติตามคำสอน เป็นกระบวนการพัฒนาทางภูมิปัญญาในด้านการพิสูจน์ความจริง โดยนำความรู้ที่ผ่านการแยกแยะกลั่นกรองมาเป็นอย่างดีแล้ว เข้าสู่กระบวนการปฏิบัติโดยตรง ด้วยการดำเนินตามหลักอิทธิบาท ๔ ประการ คือ ๑) ฉันทะ กระทำเช่นนั้น ๆ ด้วยความพอใจหรือยินดี ไม่ท้อแท้เบื่อหน่าย ๒) วิริยะ มีความเพียรพยายามอย่างต่อเนื่อง ไม่ล้าเลิกไป

เสีย ๓) จิตตะ ใสใจระลึกถึงอยู่เสมอ ไม่ว่างธุระ และ ๔) วิมังสา พิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผลโดยตลอดทุกขั้นตอน จะช่วยให้การพิสูจน์ความรู้เห็นเห็นผลประจักษ์ได้อย่างแน่นอน ว่าสิ่งใดแท้หรือเทียม มีประโยชน์หรือไม่อย่างไร ซึ่งหลักอิทธิบาท ๔ ดังกล่าวนี้อย่างนี้ยังสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการทำงานได้ทุกด้าน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ได้ทุกประการ

๔.๗ การเผยแผ่คำสอน

เมื่อได้พิสูจน์คำสอนของบัณฑิตจนเห็นผลประจักษ์แก่ตนเองแล้ว ขั้นตอนต่อไป คือ การขยายผลแห่งความรู้ที่ดีนั้นต่อไป โดยนำความรู้เหล่านั้น ทำการเปิดเผย เผยแผ่ กระจายออก ขยายออก โฆษณา ประชาสัมพันธ์ เป็นต้น เพื่อให้บุคคลอื่นตลอดถึงสังคมส่วนรวมได้รับทราบ และนำไปพิจารณาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อไป ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยจักแสดงวิธีการขยายผลแห่งความรู้ที่พอเป็นแนวปฏิบัติ ๔ วิธี ดังนี้

๔.๗.๑ การกระทำเป็นตัวอย่าง

มีผู้กล่าวว่า “ตัวอย่างที่ดี มีค่ากว่าคำสอน” ผู้วิจัยเห็นด้วยกับคำกล่าวนี้นี้ เพราะบุคคลที่สอนนั้นมีจำนวนมาก แต่ตัวอย่างที่ดีนั้นมีจำนวนน้อย สะท้อนให้เห็นว่า การสอนที่ดีนั้น ไม่ใช่เพียงแค่สอนกันด้วยปากเท่านั้น แต่ต้องกระทำหรือนำให้เห็นเป็นแบบอย่างที่ดีด้วย กล่าวคือ มีความประพฤติปฏิบัติชอบ มีระเบียบวินัย มีมารยาทงดงามน่าเลื่อมใสศรัทธา ดังนั้น การเผยแผ่หรือขยายความรู้ จึงไม่ควรมองข้ามการกระทำตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งบุคคลที่จะใช้วิธีการนี้ได้อย่างได้ผลจริง จักต้องเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในฐานะเป็นที่ยอมรับ ไว้วางใจ และเป็นที่เคารพนับอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นปัจจัยให้ผู้พบเห็นหรือคบหาพอใจหรือยินดีกระทำตามอย่างเต็มที่ ไม่ลังเลสงสัย ทุ่มเทพปฏิบัติตามอย่างจริงใจ

๔.๗.๒ การพรัสอนด้วยปาก

การพูดหรือพรัสอนด้วยปากนั้น เป็นวิธีการนำคำสอนที่ดีของบัณฑิตไปขยายผลหรือเผยแผ่ต่อบุคคลอื่นให้กว้างขวางเป็นที่รู้จักกันมากยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์แก่การนำไปพัฒนาบุคคลอื่น ๆ ต่อไป นิยมใช้กันมากและได้ผลดี สะดวกรวดเร็ว ใช้ได้ทันที ซึ่งวิธีนี้ผู้สอนจำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถสูง มีภูมิรู้เป็นที่ยอมรับของสังคมโดยทั่วไป และมีศิลปะในการสื่อสาร หรือ

เทคนิคในการสื่อให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจได้ง่าย ให้ผู้ฟังเกิดความอาสหาญ แก่กลัวกลัว ร่าเริง ชวนให้เกิดความยินดีที่จะปฏิบัติตามด้วยดี

๔.๗.๓ การใช้สื่อหรืออุปกรณ์

การใช้สื่อหรืออุปกรณ์ช่วยสอน เป็นการนำเอาสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นธรรมชาติที่มีอยู่เป็นอยู่รอบตัวเรา เช่น คน สัตว์ พืช เป็นต้น หรืออุปกรณ์ที่ประดิษฐ์ขึ้นก็ตาม มาเป็นเครื่องมือประกอบการสอน เพื่ออุปมาอุปไมยให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย ในปัจจุบันเทคโนโลยีมีความก้าวหน้าไปมาก จึงมีการพัฒนาสื่อออกมามากมาย มีการพิมพ์เป็นหนังสือ เทป วิดีโอ ซีดี ดีวีดี เป็นต้น แจกเป็นธรรมชาติานบ้าง จำหน่ายบ้าง ทำให้สามารถสื่อสารได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ผู้บริโภคได้โอกาสเลือกได้หลายทางเลือก

๔.๗.๔ การบูรณาการ

วิธีการเผยแพร่คำสอนแบบบูรณาการ เป็นการนำวิธีทั้ง ๔ อย่าง ที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้นมาใช้หมดทุกวิธีการ ทั้งการกระทำเป็นตัวอย่าง การสอนด้วยปาก และการใช้สื่ออุปกรณ์ มาปรับใช้อย่างเหมาะสมกับบุคคล เหตุการณ์ และเวลาเป็นต้น

สรุปได้ว่า การนำคำสอนของบัณฑิตที่ผ่านการพิสูจน์จนเห็นผลประจักษ์แก่ตนเองแล้วนำไปขยายผลต่อบุคคลอื่น ๆ จัดว่าเป็นการพัฒนาชีวิตในด้านจิตใจ ให้เป็นผู้มีน้ำใจที่กว้างขวางเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในสิ่งที่ดีงาม และเพื่อให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่น ตลอดจนสังคมส่วนรวม ด้วยวิธีการประพาดิตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีบ้าง สอนด้วยวาจาหรือด้วยปากบ้าง รวมถึงใช้สื่ออุปกรณ์ต่าง ๆ เข้ามาช่วย และที่สำคัญคือการนำทุกวิธีมาบูรณาการเข้าด้วยกัน แล้วใช้อย่างเหมาะสม ย่อมทำให้คำสอนที่ดีของบัณฑิตนั้นขยายออกไป อันเป็นประโยชน์แก่สังคม

๔.๘ สรุป

จากการวิเคราะห์ กระบวนการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันตามหลักปุคคลัตถุญตาสามารถนำมาใช้กับการพัฒนาพระภิกษุสงฆ์ในปัจจุบันได้ โดยดำเนินตามขั้นตอนทั้ง ๗ คือ ๑) การแสวงหาบัณฑิต ได้แก่ อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ เป็นต้น เพื่อช่วยแนะนำพร่ำสอน และเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตที่ดี ๒) การฟังคำสอน เพื่อรับรู้รับความรู้จากบัณฑิตทางอายตนะทั้งหก ๓)

การเจียโสตฟังคำสอน เพื่อศักยภาพในการรับความรู้ ด้วยการตั้งเจตนาไว้ดี มีใจเป็นกุศล หวังประโยชน์จากการฟังด้วยดี มีใจจดจ่อ จับใจความเป็น ความเคารพต่อผู้สอน และมีมารยาทที่ดี ๔) การจำคำสอน เพื่อบันทึกความรู้ให้ดำรงไว้ ด้วยการท่องจำ สาธยาย และจดบันทึก ๕) การพิจารณา คำสอน เพื่อกลั่นกรองความรู้ ด้วยการใช้หลักกาลามสูตร และ หลักโยนิโสมนสิการ ๖) การปฏิบัติ ตามคำสอน เพื่อพิสูจน์ความรู้ โดยดำเนินตามหลักอิทธิบาทสี่ ๗) การเผยแผ่คำสอน เพื่อนำความรู้ ไปขยายผล ด้วยการกระทำเป็นตัวอย่าง พรีสอนด้วยปาก ใช้สื่ออุปกรณ์ และบูรณาการทั้ง ๓ อย่าง เข้าด้วยกัน ซึ่งเมื่อดำเนินตามขั้นตอนทั้ง ๗ แล้ว จักเป็นเหตุให้พระภิกษุสงฆ์มีคุณภาพ รู้และเข้าใจ สิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง และสามารถเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์กับบุคคลทั้งหลายได้อย่างมีประสิทธิภาพ